

uočili i zapisivači u prošlosti (Kuba, Bersa). Sedmo poglavlje završava s obradama ženskih folklornih napjeva koji se prilagođavaju standardnim klapskim obilježjima te tako postaju novi repertoar koji njegove članice rado izvode i prenose. Kako i sama ističe, “lokalna, starija, ruralna glazbena tradicija u Dalmaciji svojim tonalnim osnovama i oblicima, kao i načinima oblikovanja višeglasja razlikuje se od funkcionalnih odnosa durske strukture klapskih pjesma”. Upravo je taj ženski folklorni repertoar postao dominantnim načinom glazbenog izražavanja današnjih ženskih klapa.

U osmom poglavlju autorica pokušava ocrtati današnje stanje u sada već prilično organiziranom pokretu ženskog klapskog pjevanja. Zanimljiv je pristup kojim pokušava ocrtati sadašnje stanje. Autorica donosi tri klapske priče, ispovijesti članica istaknutih klapa koje ilustriraju različite pristupe nastanka vrsnih klapa kao i njihovih pjevačica koje su ostavile značajan trag u povijesti ženskog klapskog pjevanja.

Ako poželimo okarakterizirati suvremeni ženski *klapski pokret*, na glazbenom polju prvo ćemo istaknuti intonativnu preciznost, tehničku urednost, zajedništvo u pjevanju, sve ono što se radom može postići. Očito je dakle da su pjevačice vrijednije, odgovornije i upornije od svojih muških kolega. To je razlog zašto popularnost ženskog klapskog pjevanja raste i kod izvođača, naime, broj skupina se svakim danom povećava, i kod publike. I mane koje smo istaknuli ženske klape u zadnjem desetljeću uspješno prebrođuju. Intonacije su niže, primjerenije folklornom načinu pjevanja, harmonijski slog gušći, a iako je još uvijek prisutna *zborska*, tj. *klasična* postava glasa, zvukovna prepoznatljivost najboljih klapa sve je češća pojava. Broj javnih nastupa i medijskih projekata svakim je danom sve veći i kvalitetniji. Repertoar koji nastaje sastoji se od kompozicija/ obrada pisanih za ženske sastave, bilo da se radi o komponiranim klapskim pjesmama ili obradama tradicijskih napjeva, popularnih napjeva, pa čak i tradicijske i popularne vokalne pjesme različitih glazbenih kultura, prilagođenih njihovim mogućnostima, ali i interesima.

Joško Čaleta

Smiljana Đorđević Belić, Postfolklorna epska hronika. Žanr na granici i granice žanra, Čigoja Štampa, Beograd 2016., 262 str., 7 ilustracija

Knjiga Smiljane Đorđević Belić *Postfolklorna epska hronika: žanr na granici i granice žanra* u analitičkom fokusu ima savremenu tradiciju pevanja uz gusle, s tim što se ta izvođačka praksa posmatra na širokom fonu tekstova koji se generički i tipološki s njom mogu dovesti u vezu. Iako se u istraživačkoj žiži našla aktualna epska produkcija, autorka naznačava da je postfolklorni korpus višestruko heterogen: pesme su beležene na različitim prostorima, u relativno velikom vremenskom luku, potiču iz različitih tipova zapisa (autorska izdanja, pesmarice, antologije, snimci s diskografskih ploča, kasete i diskova, ili sa internet stranica i društvenih mreža,

terenska beleženja) i žanrovski nadilaze odrednicu iz naslova. Pored epskih (junačkih) pesama, tu su i pesme koje tematizuju događaje koji se ne smatraju “standardnim” epskim temama (ubistvo ambasadora Rolovića u Švedskoj 1971, atentat na Džona Kenedija, avionske nesreće, elementarne katastrofe, izgradnja hidrocentrala i sl.), kao i one koje tematizuju porodične storije i svakodnevicu (odlasci na kiridžiluk, policijska saslušavanja, nesrećne zaruke, udar грома itd.).

Pažnje je vredan napor autorke da u uvodnim poglavljima uspostavi precizan terminološki aparat i da postfolklornu epsku hroniku pozicionira na dosta razuđenoj mapi srodnih fenomena, kakvi su – po različitim klasifikatornim osnovama – hroničarska epika, pevanje na narodnu, narodske pesme, građanska poezija, pučka i divlja književnost. Postfolklornu epiku autorka posmatra u odnosu prema “klasičnom” korpusu (za koji koristi termin *tradicionalna usmena epika*, sa svešću o uslovnosti i pojma *tradicionalna* i pojma *usmena*). Termin *postfolklor* je pritom lišen “hronoloških implikacija” i vezuje se ne za određeni vremenski period, već za specifičan tip stvaralaštva koji karakteriše bitno drugačija autorska pozicija (snaženje angažovanog autorskog glasa, nasuprot tendenciji “objektivnosti” u klasičnim epskim ostvarenjima), otklon od usmene improvizacije (pesme se uglavnom unapred sastavljaju, zapisuju i memorišu), intenzivnija interakcija sa pisanom kulturom, osobena transmisija, te, u savremenom kontekstu, uključivanje epskog pevanja u medijsku i masovnu kulturu. Na stilskom planu ovaj tip produkcije karakteriše kombinacija epskog idioma sa modernom leksikom, te visoka frekventnost apelativnih žanrova, osobito kletvi, što se u pevanju vezanom za ratove krajem 20. veka dovodi u vezu i sa agresivnim jezikom medija.

Kao ključne strukturne osobenosti žanra Smiljana Đorđević Belić izdvaja *funkcionalizaciju formule*, pod kojom podrazumeva proces uvođenja novih sadržaja u fond standardnih epskih sredstava (među njima, privilegovano mesto ima formula uvođenja kalendarskog vremena, dovedena u vezu s, uslovno rečeno, modernim poimanjem (i statusom) istorije kao nauke i s ambicijama pevača da budu precizni hroničari); *rastvaranje tradicionalnih formula* ekspanzijom stihova; *hipertrofiju autorskih komentara* (autorsko prosuđivanje o aktuelnom političko-istorijskom trenutku ili događajima iz različitih sfera društvenog života). Na primeru transformacije formule “vila glasonoša” autorka pokazuje kako se pravi luk od svedene forme, ka ekstenzivnijoj, koja često ima funkciju mapiranja “ideološkog / nacionalnog / državnog prostora”, do prekodiranja u parodijskom ključu (“Sa Lovćena vila kliče, / dobro doš'o Džeger Miće”). Bitno se drugačije koncipiraju i likovi junaka (nude se komprimovane biografije, naspram fragmentarnih epizoda u tradicionalnim epskim ostvarenjima) i, čak u većoj meri, protivnika, koji poprima oblik distanciranog, pa i imaginarnog neprijatelja (oličenog u centrima moći), i, za razliku od dostojnog suparnika u klasičnom korpusu, biva u većoj ili manjoj meri degradiran, što autorka dovodi u vezu s nevelikom distancom u odnosu na događaje koji se opevaju i s procesima “retradicionalizacije i homogenizacije kolektivnih identiteta” u situacijama ugroženosti, kada se zaoštava odnos prema drugom.

Međusobno zrcaljenje tradicionalne i postfolklorne usmene epike u knjizi Smiljane Đorđević Belić ide u dva pravca. Ne samo da se savremeni repertoar posmatra kao kontekstualna transformacija tradicionalnih predložaka, s novom pragmatičkom funkcijom i angažovanošću u aktuelnom ideološkom (medijskom i industrijskom) kontekstu, već se i “klasičan” epski korpus, u svetlu aktuelne izvođačke prakse, preispituje sa stanovišta recepcije, homogenosti i “autentičnosti”, s razložnom upitnošću o održivosti (ideološki i aksiološki markirane) distinkcije između “pravog” i “lažnog”. Autorka se zalaže za “dinamički orijentisane definicije”, koje podrazumevaju ne samo preplet različitih kulturnih modela već i (radikalnije) destabilizovanje granice između usmenog i pisanog, ruralnog i urbanog, individualnog i kolektivnog, fiksiranog (formulativnog) i fluktualnog znanja o tradiciji šire (“mentalni tekst”, L. Honko). U tom ključu mišljenja – a on podrazumeva “viši rakurs”, to jest, sagledavanje fenomena u širokom sinhronom

i dijahronom opsegu i na više hijerarhijskih nivoa – na dubljim (ili višim) strukturnim ravnama i prividno antinomični fenomeni pokazuju se analognim: autoritet tradicionalnog znanja usvojenog usmenim putem u “uslovima snažnije dominacije pisane kulture samo biva zamenjen autoritetom zapisanog teksta”.

U skladu s tendencijama u humanističkoj misli poslednjih decenija 20. i prvih decenija 21. veka najšire, primetno je pomeranje fokusa s teksta na recepciju i na funkcionisanje narativa u konkretnim sociokulturnim okvirima (konstrukcija kolektivnih identiteta i simboličkih vrednosti “upotrebom” (imaginarne) prošlosti). Autorka pokazuje da se hroničarska ostvarenja tradicionalne usmene epike (F. Višnjić) i postfolklorne epske hronike sustiču na planu ideološke angažovanosti i institucionalne podrške (kontrole), s tim što je u recentnoj produkciji (između ostalog, zahvaljujući daleko većem broju zapisa) vidljivija raslojenost tradicije na manje društvene grupe i međusobno divergentne mikronarative. Posebno poglavlje posvećeno je “pragmatici žanra”, u kome se postfolklorna epska hronika posmatra na razmeđu kulturnog i komunikativnog pamćenja. Selekcijom istorijskih realija i njihovim uvođenjem u guslarsku praksu izvođači posreduju između dva tipa pamćenja, otvarajući mogućnost da se savremena zbivanja povežu sa žižama kolektivnog identiteta. Iz ovog ugla posmatrano, ključnom odlikom epskog mišljenja ispostavlja se, paradoksalno, aistorizam, jer “dublje sagledavanje suštinskih odnosa koji se uspostavljaju na relacijama tradicija – inovacija, pretpostavljeni stvarnosni predložak – modeli iz fonda nasleđenog znanja, otkriva duboko mitsko-religiozno poimanje vremena i stvarnosti uopšte iza privida drugačijeg formulisanja temporalnih dimenzija u hroničarskom pevanju”. Dragocena su i terenska svedočanstva o poziciji pevača “između nacionalne kulturne baštine i kompromitujućeg nasleđa”.

Jedno od centralnih poglavlja knjige posvećeno je interferenciji postfolklorne epske hronike sa srodnim žanrovima: panegiricima, budnicama, tužbalicama i lamentima, uz osvrt na uvođenje sentimentalističkih tonova u savremenu guslarsku praksu (“Od kad sunce po nebu se šeće, / I zemlja se nečujno okreće, / Od kad mjesec proljeva zrake; / Od kad knjige pominja junake...”), čime je napravljena spona i sa novokomponovanom narodnom muzikom.

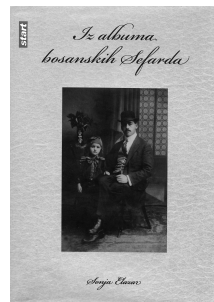
Knjiga nudi i sistematičan i akribičan pregled istraživanja hroničarske i postfolklorne epike. Autorka detektuje nekoliko mena u metodološkim pristupima, od “kabinetskih” istraživanja usmerenih na raspoloživu, već objavljenu građu prikupljenu zahvaljujući romantičarskom oduševljenju za “duh naroda” i procesu konstituisanja države i nacionalnog identiteta, preko terenskih proučavanja između dva svetska rata, obeleženih imenima M. Murka, G. Gezema-na, A. Šmausa, te M. Perija i A. Lorda (kada su “formulisane bitne metodološke smernice u terenskom istraživanju” i otvoreni i danas aktuelni teorijsko-metodološki problemi “od načina beleženja građe, relacije istraživač – sagovornik, do problema iz domena naučne etike i principa restitucije istraživanja”), te sakupljanja “novog narodnog stvaralaštva” i u velikoj meri ideološki diktiranog bavljenja “folklorom Revolucije i NOB-a”, do proučavanja savremene guslarske prakse, obeležene hiperprodukcijom i pojačanom “vidljivošću” pevanja uz gusle u javnom prostoru.

Impresivno je autorkino vladanje postfolklornom građom: od Kačića i najranijih hroničarskih zapisa iz Erlangenskog rukopisa i Bogišićevog zbornika, preko “klasičnog” devetnaestovekovnog korpusa (Vuk, Njegoš, Sarajlija), pesama o Prvom svetskom ratu i dinastiji Karađorđevića, folklornom stvaralaštvu NOB-a, hronika o “obnovi i izgradnji”, do onih koje prate raspad Jugoslavije. S druge strane, autorki ne izmiče ni “podzemni” ili “paralelni” tok guslarske produkcije, koji je inkorporirao lokalne teme, zabranjena sećanja ili sadržaje koji se sa stanovišta nosilaca guslarske tradicije smatraju kompromitujućim (lascivne pesme). S retkim darom da nađe zajednički imenitelj raznorodnim fenomenima, što, u osnovi, ukazuje na sposobnost da

se o istoriji, tradiciji, žanru i identitetu promišlja s distance i na fundamentalnijoj strukturnoj / pragmatičkoj ravni, Smiljana Đorđević Belić je ponudila knjigu koja nadilazi poetiku žanra i na dobrim osnovama se uključuje u najbolju tradiciju aktuelnih studija kulture.

Lidija Delić

Sonja Elazar, Iz albuma bosanskih Sefarda, Denameda, Sarajevo 2014., 216 str.

Listajući bogato ilustriranu knjigu Sonje Elazar nisam se mogla ne prisjetiti naslova jedne monodrame prijeratne sarajevske književnice Laure Papo Bohoreta, koju sam, stjecajem sretnih okolnosti, imala prilike vidjeti u izvorniku u Arhivu grada Sarajeva 2000. godine i dobiti službenu kopiju ljubaznošću arhivskog osoblja. “Avia de ser” ili “Trebalo bi biti”. Poezija tog naslova odzvanja ovom cijelom, tvrdo uvezanom i luksuzno ilustriranom knjigom, posebno ako se počne listati od zadnjih stranica. Na zadnjim stranicama telegrami ljudi iz Loborgrada, Stare Gradiške, Jasenovca i drugih neimenovanih mjesta (*ne-mjesta*). Sav luksuz građanskih života nasljednika onih koji su preživjeli Holokaust i ratna stradanja Židova u Drugome svjetskom ratu nije dovoljan da obriše suze tih stranica. Fotografije, uredno posložene i s bilješkama o njihovim protagonistima, zahtijevaju čitanje s nekom zbirkom sefardskog usmenog pjesništva u ruci, primjerice onoga Samuela Elazara, u dvojezičnom izdanju sarajevske Svjetlosti. Prisjećam se divnih rukopisa sefardskih romanci iz Arhiva Ramón Menéndez Pidal, iako imena fotografskih likova uglavnom nisu među kazivačima tih romanci, kako se može provjeriti u lijepom *Katalogu-indeksu romanci iz Arhiva Ramón Menéndez Pidal*, nedavno nažalost preminuloga profesora Samuela G. Armistead (2014. godine). Iznimke su fotografije obitelji Attias, Moritza Levija, Laure Papo Bohorete. Fragmenti iz onodobnog sarajevskog tiska, mali rječnik riječi iz židovsko-španjolskog, etnografske crtice iz života i povijesti Sefarda, za ljubitelje lijepo uređenih monografija o prošlim vremenima, značit će puno. Selektivna bibliografija iz koje se vidi da su među izvorima i mnogi obiteljski arhivi prijatelja i poznanika autorice, može poslužiti i kao putokaz, ili miljkaz, u čitanje “povijesti Židova u egzilu”. Kako i sâma pripadam generaciji za koju je vrijedila maksima britanskog pjevača Stinga kako “history can teach us nothing”, što je moguće, naravno, samo uz pouzdane obiteljske svjedoke povijesti, procijenila sam da se i uz ovu knjigu vrijedi ipak donkihotovski zaustaviti, bez obzira na svu ljepotu ECOS-a i LOGOS-a, prirodno umrežavanja raznih čitateljskih “prepoznavanja”.

Neke fotografije, uglavnom ženske odjeće, prepoznavala sam na pozadini sefardskih romanci ili bosanskih sevdalinki, pa i hrvatskih narodnih pjesama. Neke riječi sam prvi put čula, ili pročitala, čitajući sefardske romance, primjerice za ženski šešir *tucado*, a nisam ni znala da postoje i takvi rafinirani predmeti kao što su *tucadu* s resama ili *tucadu* sa šalom. Neobično je

uspjelo i supostavljanje povijesnih fotografija i recentnijih fotografija nekih odjevnih predmeta (primjerice, anterije).

Neke fotografije poznate su mi iz malobrojnih sefardskih pjesmarica i arhivskih zapisa pjesama, pa je utoliko vrijednost ove knjige veća, što iznova otvara stare knjige i moli da se pozornost užurbanog svijeta ponovno svrati na jedno davno prošlo, u vihoru rata zameteno vrijeme, prošlog i nedavnog. Knjiga je i nada da će uvijek biti vrijednih čitatelja koji će, bez obzira na stvarni kontekst svakodnevice, biti zainteresirani oprašiti stare rukopise koji evociraju lijepe ljubavne i obiteljske zaplete koji kao da su smješteni u neku izmaštanu zemlju “malih princeza” i “malih prinčeva”, u kojoj se, primjerice, nose vezene cipele i čizmice, ili vezom čak i ukrašene papuče. Supostavljanje nekih slikarskih platna (npr. slike Danijela Kabilja – Danilusa *Jevrejke u Sarajevu*) uz bok stvarnim fotografijama upozorava na važnost umjetnosti u svakodnevnom životu. Autobiografski kôd knjige nemoguće je izbjeći jer fotografije nižu potpise očito rodaka i prijatelja autorice koji su joj bili suputnici na tom nimalo jednostavnom životnom putu. Ugodno je iznenađenje pojava nekih od poznatijih imena Sarajeva između dva svjetska rata, primjerice Kalmija Baruha, kojega evocira i nobelovac Ivo Andrić u svojim šetnjama Segovijom. Dijelom obiteljski album, knjiga je prije svega svjedok jednog nimalo lakog vremena, s kojim se je nositi budućim generacijama, nasljednicima i suvremenima. Meni su osobno zapele za oči fotografije, ispod kojih su imena obitelji iz pokrajinskih bosanskih gradova (primjerice, Dervente), koji nisu bili, koliko mi je poznato, mjesto susreta španjolskih filologa i sefardske židovske zajednice. U svakome slučaju, svojim prazninama, kao i punoćom ljepote likova i priča daju više nego naslutiti da se obiteljski i zajednički život sefardskih obitelji odvijao jednakom puninom i daleko od “svjetala pozornice” i u prepletanju s njima (npr. u djelovanju dobrotvornih društava poput La Benevolencije).

Dosta je fotografija iz vremena lijepog doba ili srebrnog doba, kao uskličnik kako se iznenada, ili barem prebrzo, iz apsolutno lagodnog života “uskočilo” u ratne čizme bijede, nestajanja i nadanja, unatoč svemu što nam je nažalost poznato iz vlastitih obiteljskih svjedočenja o Holokaustu. Knjiga završava nekim poznatim stihovima svadbenih pjesama i ljepšom stranom svakodnevice, objavama vjenčanja, fotografijama djece i dječje odjeće, tragovima korespondencije, objavama nekih sefardskih rituala ili opisom sefardskih jela. Knjiga je mogla donijeti i prijepis znanstvenih studija ili neke nove etnografske radove upravo o segmentima života Sefarda kao što su obrazovanje ili *Sarajevska Hagada* ili studija o dobrotvornim društvima, oko kojih se i odvijao kulturni i znanstveni život sefardskih zajednica na cijelom Mediteranu, kako se može pročitati u knjigama Palome Díaz Más. Ipak, čitatelj se i ovako ni u jednom trenutku ne osjeća kao voajer u tuđe živote, svjestan mjesta znanosti u svakodnevnom životu još od doba optimizma Cervantesova *Don Quijotea*. *Power-pointsko* prelistavanje knjige, kao i ponavljanje tih *power-pointa* optimizma stidljivih pogleda likova ovoga svojevrsnog “Rata i mira” prijeći u tome. Zainteresirani znalci bi mogli, zahvaljujući ovoj hvalevrijednoj knjizi, dobiti poticaj da se ponovno pozabave svakim od segmenata kulture svakodnevno života Sefarda, kao što je to o hrvatskoj tradicijskoj kulturi učinila Zorica Vitez o etnografiji Hrvata – priređenoj i na španjolskom jeziku uoči pripremanja izložbi o hrvatskoj tradicijskoj kulturi u Južnoj Americi. To ne bi uništilo “albumski”, “familijarni” ton knjige, koji je vjerujem i namjerno sentimentaln. S obzirom na pionirski značaj ove knjige, i u širim okvirima proučavanja sefardskih zajednica na Mediteranu, donkihotovska pozicija *per definitionem* mladog čitatelja lako će zakoračiti na znanstveniji pristup odabranom temi.

Reprodukcija reklama iz onodobnog tiska je simpatična. Lako bi mogla dobiti širu kontekstualizaciju i analizu, tj. interpretaciju ekonomske i političke situacije nekadašnje Bosne i Hercegovine između dva svjetska rata. Knjige i opus akademika Diega Catalána-Menéndeza Pidala (1928. – 2008.), posebno knjige *Historia de un Siglo...*, dobar su primjer povezivanja